

*Тендітна Н. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та літератури
Смірнова Н. Є.,
здобувач вищої освіти
ДВНЗ «Донбаський державний університет»*

«БЕЗОДНЯ» «ЗАКРИТОЇ ПАЛАТИ» Є. ПАШКОВСЬКОГО

Анотація. У статті розглядається один із знакових мотивів роману українського письменника Є. Пашковського «Безодня» – байдужість суспільства до самогубства. На основі новели «Закрита палата» проаналізовано самогубний акт як протест героя проти нестерпного існування.

Ключові слова: крайній індивідуалізм, суїцидна провокація, акт самосвідомості, поштовх до самогубства, передсмертний вибір, звільнення.

Постановка проблеми. Самогубством, як зазначив Е. Дюркгайм, «називається смерть, яка наступає раніше або пізніше внаслідок позитивного чи негативного акту, здійсненого самою жертвою» [1, с. 7]. Сучасне суспільство, як виявляє художня література, є байдужим до проблеми самогубства. Е. Дюркгайм вважає, що кількість самогубств залишається незмінною, бо не змінюється саме суспільство [1, с. 383]. З усіх видів смертей Є. Пашковський особливо виділяє самогубство саме тому, що йому притаманні досить об'єктивні риси, які вказують на погане суспільство. Адже часто людина намагається покінчити життя самогубством, щоб звернути увагу на свій протест проти нестерпного існування. Саме тому у творах Є. Пашковського неодноразово наголошується на самогубному акті, щоб устами своїх героїв ще раз наголосити на тому, що так жити не можна.

Байдужість до самогубства – один із знакових мотивів у романі «Безодня». Так, письменник приводить хроніку обласної газети: «В основному малюється звична картина: вбивства, грабунки, розбій, все, як і повинно бути...» [5, с. 157]. Хроніка свідчить про те, що суспільство призвичаїлося до самогубств і вбивств, тому навіть не реагує на факти людського самозречення. Подія, за якої самозречення сягає кульмінаційного рівня, тобто коли індивідуум жертвує найдорожчим даром – своїм життям, нав'язливо привертає увагу Є. Пашковського.

Пильну увагу критиків та літературознавців до роману Є. Пашковського «Безодня» було прикуто лише на момент його появи. Це, передусім, відгуки М. Жулинського [2], М. Сулими [7], Н. Зборовської [3]. Але з плином часу інтерес до проблеми самогубства у творах прозаїка зник.

Мета статті – на основі новели «Закрита палата» розглянути один із знакових мотивів роману «Безодня» – байдужість суспільства до самогубства, проаналізувати самогубний акт як протест героя проти нестерпного існування, приниження власної гідності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоційним хвилюванням сповнена (подібно до новел В. Стефаника) сцена суїциду в «Закритій палаті». У новелі відсутня докладна характеристика зовнішнього вигляду героя. Для розповідача важливішим стає показ душевних страждань. Відносно Миколи зазначається лише його вік та описуються руки. Головну увагу зосереджено на тих внутрішніх протиріччях, які охоплюють

героя в момент прийнятого рішення, змальовується наболіла душа, що вже тривалий час вагається на межі життя та смерті.

Суїцидна провокація набуває яскравого значення тому, що в її основу покладені асоціативні деталі: «Мені пам'ятався той матрац, який я стелив між ліжок у Прокопівській божевільні, і сусід-диякон, святої смиренності чоловік, доведений до крайнього відчаю, обколотий сіркою до нерухомоті й крику. І я пам'ятав бритвочку, яку він, як глибоко релігійний чоловік, знаючи найстрашніший гріх самогубства, тримав у сірниковій коробці...» [6, с. 5].

Оскільки самогубство – це смертний акт, який має втаємничений характер, то сторонній спостерігач може оцінити потяг до смерті дуже приблизно. Письменник намагається з'ясувати цей таємничий потяг, «зародки самогубства», за словами Е. Дюркгайма. М. Сулима відзначає, що у «Закритій палаті» Є. Пашковського, де подана сцена самогубства, вражає «...глибина проникнення у складний внутрішній світ героя...» [7, с. 75]. Спочатку за допомогою нагромадження дієслів описується стан підготовки героя до події усвідомленої смерті. Самогубство зображено натуралістично, а передсмертні муки виявляють крайній індивідуалізм героя, який протиставляє своє «я» суспільству. Отже, суїцид у Є. Пашковського спричинений перебільшеним почуттям індивідуальності, яка не знаходить органічної самореалізації.

Через спогади, спостереження та розповіді Миколи як суїцидного суб'єкта розкривається атмосфера психіатричної лікарні, до якої він потрапив. Медперсонал становить той невисисаний об'єктивний світ, який чинить насильство. Супроти суспільного насильства суб'єкт обирає свободу вибору у формі суїциду. Мова йде про втрату «можності до життя» [1, с. 246], себто можності діяти і боротися, оскільки яких би зусиль не прикладав герой, з них нічого не виходить. Страждання, обмеженість у спілкуванні та пересуванні, приниження його людської гідності з боку санітара, що «мокрим віником по мармизі хлистав», стало останньою провокацією, яка підштовхнула до бунту у формі суїцидної дії.

Прихованим поштовхом до суїциду стає негативна сімейна ситуація Миколи. Чоловік довго терпів зневагу жінки й дитини, його муки спостерігало багато людей, проте жоден із них не заступився за нього, всі робили вигляд, що нічого особливого не відбулося. Вибір суїциду стає спробою привернути увагу до того, чого не помічають: приниження людської гідності.

Герой думає про суїцид як спробу опору тотальній байдужості. Через його спогади розкривається глибший підтекст новели – це не тільки бунт на основі звичайної образи людини, це виклик-протест проти несправедливості світу, проти його мовчання. Тому на основі свідомої смерті людина «надає форму самій собі і досягає мети, яка несе заспокоєння, але яка не є доступною в реальному житті» [4, с. 479].

Ставлення до свідомо обраної смерті відображає суть роману, яка полягає в «безперестанному і усвідомленому прагненні автора внести корективи у свій власний життєвий досвід», і ці корективи спрямовані на досягнення «мужності до життя». Відповідно до цього пафосу роман стає сукупністю історій, за допомогою яких автор показує різні втрати здатності діяти і боротися в сучасному українському суспільстві. Відбір негативних почуттів і емоцій дає змогу перетворити їх у переконливі фатальні чоловічі образи, як це має місце в історії Миколи з «Бездні». Так, Микола ціною власного життя зробив спробу припинити знущання, полегшити життя мешканців «Закритої палати».

Нелегко дається Миколі рішення про самогубство. Рій думок та переживань переполюють його душу. Через спогади героя ми дізнаємося, що й раніше у нього були намагання вчинити суїцид. Але тоді йому потрібно було вижити, бо ще не вичерпав тієї кількості страждань, смертей, поневірянь та болю, що були «заплановані» йому на віку. Щоб здійснити суїцид, він починає пригадувати той біль та образи, які колись пережив, бо «хотів розлютити себе для дії». Разом зі спогадами наростає бажання покінчити з нестерпним життям. Зрештою тяжкі спогади «пульсували липким теплом по руці...» [5, с. 165].

«Крайній індивідуалізм, як відзначає Е. Дюркгайм, не лише опосередковано призводить до посилення дії самогубних чинників, а й сам по собі становить один із цих факторів» [1, с. 245]. Так, загострити почуття власної індивідуальності допомагають Миколі спогади. Одним із яскравих моментів його життя стає «гендель іконами». Через світ уявленень героя розкривається «збірний» внутрішній світ сучасної йому людини: її страхи, мрії, сподівання, сама мета існування на землі, зовнішність, помешкання та ставлення до живих і померлих.

Серед нескінченних своїх мандрів Микола згадує зустріч із досить неприємним чоловіком. Ось як він описує свої перші враження: «...за пустирем, за кропив'яним запустом сірів під сухим мохом шиферний дах, напевне пуста, димар скособочений: крокви попідгнивали, проте між малинником в'юнилась асфальтова бинда, на сходах ганку в чорних трусах і подертій на животі майці пахтів льолькою сивий кошлатобровий господар...» [5, с. 167]. В уявленні відразу ж постає озлоблена, жорстока, лінива та неохайна людина. Останні сумніви щодо справедливості цих здогадів зникають у читача після єдиної репліки цього героя: «...от сволота, от гнидники, розперезалися, з іконками заграють, от мені, начлагові бувшому, нутро свербить вівчарок спустити, я дожду свого, туто кожен підкреслений – пшол атсудова!...» [5, с. 167].

Минуле життя виявляє сум за втраченою молодістю й мужністю. За калейдоскопом спогадів у Миколину уяву знову повертаються останні події в палаті божевільні. Приниження виявилось найбільш вразливим місцем для психіки героя. Коли воно виявило свою гостроту, то не зупинила Миколу ні «біль затерпшої руки», ні «просякнутий наскрізь від крові матрац».

Із наближенням акту звільнення від принизливого життя ущільнюється потік Миколиних думок. Пам'ять викидає найзначиміші деталі, запахи, кольори, рухи, місця: «Від марень туманіла голова: швидкісний «Метеор» завмирав у тіснині шлюзу, куди між двох задніх ступок, чорним кінцем крила черкнувши гладінь, влітала чайка, від обзеленого водоростями бетону пахло фарбою з бортів безлічі суден, пахла соляркою прибуття вода, що, піднімаючи теплхід, виштовхувала чайку на берег, заспокоїливе дрібнохвилля тихло за брязкотом обма-

зучених ланцюгів, семафор спалахував великоднім зеленим саявом – мить зміни світла вихлюпувалась на новий обшир, і капітан, півобернувшись до задньої палуби, посмішкою показував на сади в спілому золоті серпня» [5, с. 171].

У передсмертному спогаді Миколи спостерігаємо чотири відтінки кольорів, різноманітні запахи та звуки. Перелік передає смисли, якими сповнене життя, але жодне з цих відтінкових, запахових чи дійових позначень вже ніколи не повернеться до «замотаного простирадлом обрубка на лаві санпропусника». До події смерті герой не втрачає свідомості та ясності думки щодо свободи власного вибору. Свою загибель він усвідомлює не як просте щезання змученої життям людини, а як свідчення зневаги до принизливого життя, до ганебного у своїй смертності світу. Є. Пашковський про цей свідомий вибір смерті пише: «Він помирав, знаючи, що кінець світу починається з його кінцем...» [5, с. 171].

Аналізуючи передсмертний вибір Миколи, письменник явно симпатизує йому. Душа чоловіка у виборі смерті наповнюється світлом, добром, всепрощенням. Навіть ті люди, які завдали йому за життя чимало болю, кривди та образ, згадуються без ненависті та прокльонів. Паралельно з цим у творі змальовується ставлення до Миколиної смерті деяких героїв новели. Так, наприклад, лікарка ця подія роздратувала. Щоб передати його стан, у творі шість разів вжито слово «дратувало». При цьому роздратування від неконтрольованої смерті переходить у лють та зневагу до живих людей. Лікарка драгувало «лице санітара», «лагідний усміх поета Михайла», «тонкогуба облеслива посмішка солдата», «наколка» «SOS» на зап'ястку офіцера-підводника», «беззільно засклілі очі художника Ігоря». Дратівливий стан лікарки спричинений негараздами його особистого життя, в якому він також втратив контроль, тому смерть пацієнта нагадує йому про важливу проблему, яка потребує розв'язання.

Для Миколиної дружини смерть чоловіка інтерпретується як звільнення від довготривалого тягара. Вона вже давно надумала змінити чоловіка й навіть «під'юджувала» доньку: «найдьом собі луччого папу...» [5, с. 165]. В очікуванні покійника жінка «тупцяла під чорною парасолею». Це настирливе «тупцювання» передає жіночу реакцію на чоловічу смерть. Дружина не може приховати зневагу до померлого, жаль за втраченими роками, нестерпне бажання позбутися смерті в образі покійника. Через реакцію на смерть Є. Пашковський вкотре доводить перевагу чоловіка над жінкою. Річ не лише в тому, що жінка легше переживає власні нещастя, ніж чоловік, а передусім у тому, що жіноча чуттєвість слабша за чоловічу. Так, мужню стриманість жінки в ситуації горя або страждання Е. Дюркгайм пояснює таким чином: «Насправді ж, оця перевага жінки над чоловіком пояснюється тим, що її чуттєвість перебуває скоріш у зародковому, аніж у розвиненому стані» [1, с. 253].

Лише чуттєвість матері через втрату сина досягає кульмінаційного вибуху, самогубство Миколи нагадує їй про власну провину: «...звістка про смерть вкам'яніла упевненість, що вона винна перед дітьми, біду наклікала бажанням добра замість науки терпіння...» [5, с. 178]. Але син залишається неоплаканим матір'ю. Вона не може поїхати на похорон сина, не знає навіть, де його поховано. Єдиною втіхою для неї стає «уквітчаний айстрами портрет на божничці» [5, с. 178].

Висновки. А. Камю у романі «Щаслива смерть» показав, що, кінчаючи життя самогубством, людина знищує себе лише наполовину. Чи не тому Є. Пашковський, пишучи про самогуб-

ство Миколи у «Закритій палаті», змальовує свого героя напівлюдиною, людиною без ніг?

Причина вибору смерті, як правило, ховається поза суб'єктами суїцидної дії. Суб'єктивною вона стає лише завдяки акту самосвідомості. Мотивація самогубства інтерпретується письменником як спокута чи розплата за безцільно й бездумно прожиті роки.

Суїцид Миколи із «Закритої палати» – не єдиний випадок самогубства героїв у творчості Є. Пашковського. А тому в найближчих публікаціях плануємо продовжити розгляд запропонованої теми, докладніше зупинившись на темі жіночих мотивацій позбавлення власного життя.

Література:

1. Дюркгайм Е. Самогубство: соціологія дослідження / Еміль Дюркгайм; [пер. з фр. Л. Кононович]. – К. : Основи, 1998. – 519 с.
2. Жулинський М. Післямова до оповідання Є. Пашковського «Закрита палата» / Микола Жулинський // Прапор. – 1990. – № 2. – С. 98 – 100.
3. Зборовська Н. Романи Євгена Пашковського (поступ художнього пошуку) / Н. Зборовська // Слово і час. – 1993. – № 7. – С. 12 – 18.
4. Камю А. Метафізичний бунт / Альбер Камю // Камю А. Миф о Сициффе; Бунтарь; [пер. с фр. О.И. Скуратович; худ. обл. М.В. Драко]. – М. : Попурри, 2000. – 544 с.
5. Пашковський Є. Безодня: романи / Євген Пашковський. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 268 с.
6. Пашковський Є. «С дві категорії людей, приречених на схиму, – це письменники і монахи ...» / Євген Пашковський // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 104. – С. 3–7.
7. Сулима М. На порозі авангардизму / Микола Сулима // Слово і час. – 1992. – № 7. – С. 74–76.

Тендитная Н. Н. Смирнова Н. Е. «Бездна» «Закрытой палаты» Е. Пашковского

Аннотация. В статье рассматривается один из знаковых мотивов романа украинского писателя Е. Пашковского «Бездна» – равнодушие общества к самоубийству. На основе новеллы «Закрытая палата» проанализирован самоубийственный акт как протест героя против невыносимого существования.

Ключевые слова: крайний индивидуализм, суицидная провокация, акт самосознания, толчок к самоубийству, предсмертный выбор, освобождение.

Tenditna N., Smirnova N. “The Abyss”, of the “Closed Chamber” of E. Pashkovsky

Summary. In the article considers one of the most significant novel motif of Ukrainian writer E. Pashkovsky “The Abyss” – the indifference of society to suicide. Based on the novel “Closed-Chamber” suicidal act, as a protest against the unbearable character of existence is analyzed.

Key words: extreme individualism, suicidal provocation, act of self-consciousness, push to suicide, near-death choice, liberation.